

OSAMNAEST GODINA (RAZ)GRADNJE DRŽAVE

Aida Džanović

Rezime

Ovim radom u kritičko razmatranje uvodim postdejtonsku Bosnu i Hercegovinu, misleći je *kao* političku zajednicu, *kao*, jer egzistira već punih osamnaest godina na onome što je Dejton institucionalizovao. Kolektivna prava su onemogućila svaki individualizam, etnički princip dominira nad građanskim, a dejtonsko uređenje je utemeljilo skup, složen i neefikasan državni sistem. Dejton jeste manifestacija snage koja je ovoj zemlji donela (nametnula) mir, ali je postkonfliktnoj, postdejtonskoj Bosni i Hercegovini ograničio dalji napredak. Duboki raskoli, razaranje socijalnog i političkog tela rađa obnovu nasilja i nemoć razorenog i rastočenog društva. Takvom podjeljenom društvu imanentni su *neprijatelji poretka*, koji onemogućavaju da se isti konstituiše bar na minimalnom konsenzusu oko temeljnih političkih i pravnih principa. Analizu deficita u obnovi razgrađenog poretka i države zasnivam na teorijskim polazištima autora koji u svojim radovima misle ove *ograničavajuće uslove* (političke, pravne, socijalne). Fundamentalno pitanje koje radom dominira jeste: da li je nakon svega što osamnaest godina nije učinjeno moguće misliti Bosnu i Hercegovinu kao civilizovanu političku zajednicu? Svaki od analiziranih deficita u radu stvara probleme kako funkcionisanju tako i (o)držanju političkog poretka stabilnim, što nameće pitanje koje odgovara naslovu rada: šta državu čini državom ako joj se osamnaest godina oduzima jedan po jedan atribut državnosti?

Ključne reči: demokratija, država, etnija, etnokratija, građanin, međunarodna zajednica, politička zajednica, poredak, suveren, suverenitet, ustav

Uvod

*„Bosna i Hercegovina.
Iza Dejtona država, iza države Praznina.
Osamnaestogodišnja.“*

Uvodni stihovi nastali su inspirativno, kao igra reči, po tekstovima kojima je književnik i dramaturg Eugen Ionesco neretko započinjao svoje drame apsurdne. Pomenuta igra reči cilja na ovogodišnje obeležavanje novembra/decembra 1995. godine¹, datuma od značaja za izgled bosanskohercegovačke političke zajednice. Od

¹ U novembru mesecu 1995. godine dogovoren je Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini, poznatiji kao Dejtonski mirovni sporazum, u američkoj vazduhoplovnoj bazi Wright-Peterson, Dayton, država Ohio. Sporazum je zvanično stupio na snagu nakon parafiranja u Parizu, 14. decembra 1995. godine.

tog datuma do danas, Bosna i Hercegovina kao državna konstitucija, egzistira kroz dva pojma: dejtonski i postdejtonski. Dejtonskim pojmom, BiH je 'objavljena svijetu' (Ćurak, 2006) kao (geo)politička tvorevina stvorena ratom, izvedena iz rata, uslovljena njegovim rezultatom. Postdejtonska BiH, koju u radu detaljnije analiziram, egzistira kroz formu 'mirovnog procesa'. „*Postdejtonska Bosna je obilježena mirovnim procesom kao negacijom demokratskih principa i latentnom destrukcijom bosanske države kojoj se ne dozvoljava mir i ono što je sadržano u miru, demokratija. Demokratija je u objektivnoj koliziji sa mirovnim procesom*“ (Ćurak, 2002:157).

Pomenuta osamnaestogodišnjica Dejtonskog sporazuma u ovom radu analiziraće se u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini.² Pitanje od koga se primarno polazi glasi: poseduje li država Bosna i Hercegovina političke, institucionalne, pravne sadržaje — temeljne uslove za stabilno funkcionisanje *poretka*? Pre nego se usmerim na analizu istaknutih sadržaja — konstituenata stabilnog političkog poretka, želim pomenuti da se o ovoj problematici u bosanskohercegovačkoj akademskoj zajednici dosta pisalo i piše, iz politološkog, filozofskog, pravnog i sociološkog ugla.

Stoga navodim da rad nema intenciju ulaska u sve znanstvene uvide, osim politološkog, te će isključivo iz politološkog ugla biti usmerena analiza osamnaestogodišnje (raz)gradnje bosanskohercegovačke državnosti. Takođe, pre nego pređem na analizu specifičnog političkog stanja BiH, smatram bitnim krenuti od teorijskih uvida nekih klasičnih i savremenih političkih teoretičara.

Zadatak političke teorije jeste da se bavi *poretkom* u različitim političkim društvima i kulturama, no, njen prevashodni zadatak je da promišlja o načinima *izbegavanja neporetka* koji narušava život unutar političke zajednice. Ako je pitanje kako stvoriti i održati *politički poredak* središnje pitanje političke istorije i teorije, onda središnje žarište u stvaranju i utemeljenju tih ideja predstavlja *država*. Država Bosna i Hercegovina se u periodu 1992-1995. godine našla u procesu deinstitucionalizacije poretka, prava i politike (razarao se legalitet, razarao se život, razarale se slobode, sve je razarala sistemska proizvodnja smrti i straha). Bilo je to nedržavno stanje nesigurnosti (neporetka). „*Ključni faktor koji utemeljuje ovu formulaciju jeste sistemski kontekst rata. Rat se otkriva kao osnovno jezgro koje nadoknađuje deficit legitimnosti. Rat definitivno razara političke i pravne ustanove, inicijalne enklave civilnog društva*“ (Podunavac, 2006:75). Kao što smo pomenuli, Dejtonskim mirovnim sporazumom okončano je stanje *neporetka*, a Bosna i Hercegovina postaje „*državna zajednica mišljena ratom, izvedena iz rata, uvjetovana njegovim rezultatom*“ (Ćurak, 2006:31).

Dejtonski mirovni sporazum *objavio* je državu; kakvu-takvu (kvazi ili ne-državu, u kritičkim uvidima nekih još uvek slabu, nedovršenu, državu u izgradnji). Postdejtonski mirujući *ne(spo)razum*³ objavio je *odsustvo rata* ili pada u *prirodno*

² U knjizi *Obnova bosanskih utopija* Nerzuk Ćurak kaže: ... trijumf postdejtonske (pseudo)paradigme glasi: korak naprijed, dva koraka nazad (Ćurak, 2006). Uzimajući navedeno za lajtmotiv, u radu postdejtonsku Bosnu i Hercegovinu mislim *kao* političku zajednicu, jer *ispražnjena* od istinskog političkog pluraliteta i potencijala zajedništva ne može udovoljiti ni minimalnom principu političkog – kretanju i menjanju.

³ Metafora koja se odnosi na političko društvo u Bosni i Hercegovini koje je i nakon osamnaest godina u stanju *mirovanja* a karakteriše ga *odsustvo* temeljnog društvenog ugovora kojim bi se (na osnovu širokog socijalnog i političkog konsenzusa) trebao oblikovati zajednički (državljski) identitet

stanje, ali je isto tako objavio i *odsustvo države* (Ćurak, 2006), *zajedništva*, *individualnih prava*, *saglasnosti*, *sloboda*, *sigurnosti*, *demokratije*. Objavio je *odsustvo svega* što čini *summum bonum* dobro uređene zajednice. U nastavku pogledajmo i kako.

Odsustvo države

„Država (poredak) ne može biti neutralan prema sebi i fundamentalnim pretpostavkama svoje egzistencije.“

Milan Podunavac

Promišljanje o postdejtonskoj Bosni i Hercegovini kao političkoj konstituciji počinjem pitanjem: *koliko države?* Thomas Hobbes je u Levijatanu objavljenom 1651. godine napisao da je država *creator et defensor pacis*: država je oslonac poretka i sigurnosti i preduslov da pripadnici političke zajednice uživaju javna dobra i slobode. Charles Montesquieu i drugi liberalni sledbenici su Hobbes-ovo pitanje političkog poretka: *zašto država*, preformulisali u pitanje: *koliko države*, misleći na opasnosti koje ograničavaju poredak i slobode. Upravo pitanje *koliko države* uvodim u središnji deo rada, a ono se odnosi na sledeće promišljanje: šta jednoj tvorevini koja se osamnaest godina razgrađuje pribavlja atribut poretka? Nečinjenje?! Nepolitička priroda političkih procesa?! Privid suvereniteta?! Privid prava i sloboda?! Čime to jedan nevaljali titular (Međunarodna zajednica) za osamnaestogodišnje nečinjenje pribavlja opravdanje? *Koliko države* je 'dovoljno' da (raz)gradi državu? Šta je suverenitet, poredak, sloboda, zajedništvo, demokratija te države?

Nemački politički teolog Carl Schmitt, razrađujući Hobbes-ovu teoriju države⁴, postavlja pitanje: šta je suština političkog poretka koji treba štititi i ko je odgovoran za njegovo očuvanje? Po Schmitt-u, pojedinac treba da uspostavi poredak (mir) iz situacije haosa (rata) i sva je odgovornost da (o)drži novostvorenu situaciju stabilnom. Ukoliko se poredak, mir, stabilnost naruše, zadatak pojedinca je da preduzme sve neophodne mere za ponovno uspostavljanje poretka. Stoga je prema Schmitt-u, *suveren onaj koji donosi odluku o izvanrednom stanju*. Kako bismo se usmerili na pitanje *suverena* u BiH, konstitutivnog dela njenog političkog poretka, moramo se vratiti Dejtonskom uređenju države.

„Bosna i Hercegovina se sastoji od dva entiteta: Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske“.⁵ Federacija Bosne i Hercegovine se doživljava kao entitet Bošnjaka i Hrvata, a Republika Srpska kao entitet srpskog naroda. Dejtonsku podelu Bosne i Hercegovine, bosanskohercegovačka politička elita tumači na sledeći

zajednice i jačati zajedničko uverenje da *građani* priznaju jedni druge kao članove političke zajednice i da istovremeno priznaju *državu* kao sopstvenu političku zajednicu.

⁴ Država je osnovna formula i najviša politička instanca bez koje ne može niti jedno stvarno društvo i bez koje ni javni poredak ne može osigurati egzistenciju društva. Hobbes-ov *Levijatan* (Zajednica, Država ili Societas civilis) je prva sistemska teorija moderne države.

⁵ Ustav Bosne i Hercegovine, član I, stav 3.

način: bošnjačko viđenje BiH bazirano je na tezi da je *međunarodna zajednica*⁶ nametnula entitetsku podjelu BiH, te da takva podjela nema ni istorijsku, ni geografsku, ni ekonomsku opravdanost, osobito ako se uzme stav Bošnjaka da je današnja BiH nastala na agresiji i genocidu; viđenje koje dolazi od srpske političke elite egzistira na tezi da Republika Srpska nije nastala Dejtonskim mirovnim sporazumom (kao što to Bošnjaci i Hrvati smatraju), već je istim njen teritorijalni i legalni kontinuitet (od 1992. godine) samo dodatno verifikovan; hrvatsko viđenje Dejtonske podele BiH koncipira se na tezi da je Dejtonom 'otvoreno' hrvatsko nacionalno pitanje, a nezadovoljstvo se nastoji rešiti „*zahtjevima za uspostavljanje trećeg — etničkog entiteta, koji bi trebalo promatrati kao logičan, opravdan i pravedan programski cilj hrvatskog naroda u BiH sve dotle dok je ona entitetski uređena i dok u njoj postoji Republika Srpska*“ (Žepić prema Šaćić, 2007:50). Dejtonom podeljena BiH i njene tri zasebne, divergentne, etno motivom redukovane celine podstiču nas na pitanje: ko je pretpostavljeni nosilac suvereniteta u BiH?

Po postojećem ustavu, Bosna i Hercegovina nije koncipirana kao jedinstvena politička zajednica čiji su građani nosioci suvereniteta, već je koncipirana kao mehanički zbir tri 'konstitutivna naroda', koji su na taj način i pretpostavljeni nosilac njenog suvereniteta. 'Konstitutivni narodi' su tri pomenute etnonacionalne grupacije (bošnjačka, srpska, hrvatska) koje logikom Ustava BiH u stvarnosti funkcionišu kao zasebne celine, odvojena društva, sa vlastitim, zasebnim suverenitetom. Ako se vratimo entitetskoj podjeli Bosne i Hercegovine, videćemo da se unutar *dvojne države* (mehanički zbir dva entiteta) pojavljuje suverenitet koji je i dvojen.

Međunarodna zajednica, koja je po potpisivanju Dejtonskog sporazuma sa uredom Visokog predstavnika integrisana u BiH i uključena u njen političko-pravni poredak, takođe se pojavljuje kao suveren Bosne i Hercegovine.⁷ Međunarodna zajednica, ali i Evropska unija⁸, kao konglomerati isprepletanih interesa koji se otelovljuju u žarištima političke moći u BiH, implicitni su suveren postdejtonske države. Evo i kako. „*Zakon je izvan sebe sama, dakle, JA, suveren, koji sam izvan zakona, proglašavam da ništa nije izvan zakona*“ (Agamben, 2006:18). Citirani politički filozof Giorgio Agamben uvideo je paradoks suvereniteta. Agamben navodi da je suveren istovremeno i *izvan* i *unutar* pravnog poretka. „*Suveren se, imajući legalnu moć suspenzije valjanosti zakona, legalno postavlja izvan zakona*“ (Agamben, 2006:18). Ova ambivalentnost suverenog političkog subjekta koju Agamben pojmi, prenetu u kontekst Bosne i Hercegovine i Međunarodne zajednice i/ili Evropske unije pokazuje specifičan politički odnos. Iako se misli da su etničke zajednice u Bosni i Hercegovini nosioci političkog suvereniteta⁹, vraćajući se Schmitt-ovom *suverenu*

⁶ Pored velikog broja autora (i znanstvenika i političkih aktera) koji su pokušali definisati pojam i sadržaj Međunarodne zajednice, u ovom radu polazi se od viđenja Međunarodne zajednice Andrew-a Glovers-a koji ističe: „istinska međunarodna zajednica je grupa država koja je, na prvom mjestu, kreirala pravila i institucije. To su suštinski, Sjedinjene Države i Evropa“ (Glovers prema Turčalo, 2009:135).

⁷ Iako to odbija da prizna!

⁸ Sredinom 2004. godine Paddy Ashdown je počeo promovisati prelazak BiH iz dejtonske u briselsku fazu. Dok dejtonska faza simbolizuje političku volju i globalnu snagu SAD-a, briselska simbolizuje povratak i sve snažnije prisustvo Evrope u regionu zapadnog Balkana. (Prema: E. Hadžikadunić, *Od Dejtona do Brisela*, Acips, Sarajevo, 2005)

⁹ Jer se donošenje svake političke odluke pravda donošenjem u ime jedne ili više etničkih grupa.

koji je *iznad* političkog poretka i koji ga kao takvog konstituiše i odlučuje o svakoj promeni unutar njega, vidimo da su predstavnici Međunarodne zajednice u BiH, a od skora i Evropske unije, ti koji su suvereni i ti kojima suverenitet pripada. U prilog navedenom ide teza da je zapravo Visokom predstavniku Međunarodne zajednice u BiH (i/ili Specijalnom predstavniku EU) poveren mandat nad njenim suverenitetom, jer koji to politički subjekt u BiH može, osim Visokog predstavnika¹⁰, doneti odluku koja nadilazi njegova pravno-politička ograničenja, a da pritom nema ni obavezu ni odgovornost da postupak vlastitog delovanja pravda pred formalnim institucijama i predstavnicima vlasti, civilnim društvom, građanstvom? Bez ovakvog suverena, koji deluje *unutra* i *van* (ambivalentno po Agambenu) postojeći politički poredak Bosne i Hercegovine ne bi imao smisla. I nema! Osamnaestogodišnja politička egzistencija BiH traje kroz višestruku isključenost:

Međunarodna zajednica i/ili Evropska unija kao *suveren* konstituiše moć (iz)van političkog poretka, 'konstitutivni narodi' tvore zasebne suverenitete unutar političkog poretka, a građani Bosne i Hercegovine tek su *biopolitički*¹¹ *objekat* unutar takve političke zajednice. Ovakva isključenost i delovanje *ni o(da)vde ni (od)tamo* rastače političko tkivo i potire još jedan princip političkog — *pactum unionis civilis* (građansku vladavinu) i javni poredak pravde (nastao delovanjem *svih* koji žive na zajedničkoj teritoriji).

Pored ambivalentnosti političkog suvereniteta u BiH, koja je kao takva bazirana na izuzeću od primene pravila političkog sistema¹² (a što je *sui generis* samog pojma suvereniteta), valjalo bi pomenuti i ono što Agamben naziva 'golim životom', a što se u kontekstu našeg rada oslikava kroz *isključenje* bosanskohercegovačkog građanstva iz političkog poretka. Sledeći Agambena za kojeg je *goli život* izvorno na rubu, na periferiji, čime je i *izvan* političkog poretka i za kojeg posedovanje *golog života* znači svodenje života na golu, biološku egzistenciju, sledimo da su građani Bosne i Hercegovine objekat 'golog života' koji je istovremeno i *unutar* i *izvan* političkog sistema. Unutar — jer se odluke deklarativno i načelno donose u ime građana, Izvan — jer su građani isključeni iz procesa odlučivanja i ne tretiraju se kao racionalni subjekti političke zajednice koji bi, po definiciji, trebalo da tvore princip javnog dobra. Svedeni na 'goli život' i biološku egzistenciju u političkoj zajednici u kojoj obitavaju, objekat su preko kojeg politički poredak crpi svoj legitimitet.

Pozivajući se na Carla Schmitta, Agamben *vanredno* stanje proglašava pravilom današnjice. Ukoliko uzmemo u obzir ambivalentnost političkog suvereniteta u BiH, uz uključivanje/isključivanje, spoljašnje/unutrašnje, što po Agambenu čini stanje (iz)*vanrednosti*, onda se bosanskohercegovačka politička zajednica nalazi u

¹⁰ Primer primene Bonskih ovlasti. Prema navodima autora Eldara Sarajlića, u periodu od 1998. do 2005. godine Ured visokog predstavnika izdao je 757 odluka, uklonio 119 ljudi sa zvaničnih pozicija i nametnuo 286 zakona i amandmana na postojeće zakone (Sarajlić, 2008:14).

¹¹ Prema Michel Foucaultu *biopolitika* je način intervencije i regulacije populacije, tačnije, stanovništva.

¹² Jačanje države i državnih institucija, politički razvoj zemlje, jačanje demokratskih principa i kapaciteta i slično, o čemu osamnaestogodišnje mirovanje, nekretanje Bosne i Hercegovine ne može posvedočiti.

svojevrsnom stanju (*iz*)*vanrednosti*, jer uz višestruku izvlaštenost i odsustvo stvarnog, konačnog suverena, egzistira između Međunarodne zajednice i/ili Evropske unije (izvan političkog poretka), etnopolitičkih zajednica (unutar političkog poretka) i građana (objekata biopolitike *par excellence*).

Takva Bosna i Hercegovina, sa suverenom (Međunarodnom zajednicom i/ili EU) koji donosi odluke o *izvanrednom stanju* i egokratskim profilima lokalnih etnopolitičkih lidera koji na osnovu *isključenja građanstva* iz deliberativnih procesa grade vlastiti politički legitimitet, zaziva novi paradoks.

Odsustvo osnovnog konstitucionalnog ugovora

„Ustav je mesto u kome poredak traži i ustanovljava sopstvene principe.“

Hannah Arendt

Ustav Bosne i Hercegovine međunarodno je ugovoreni Ustav — Aneks IV Dejtonskog mirovnog sporazuma. AKO međunarodno ugovoreni Ustav Bosne i Hercegovine ne može ponuditi minimalne perspektivne okvire njenom državnom razvitku jer ju je konstituisao kao zajednicu etnija, a ne zajednicu građana; AKO se osamnaest godina *građani*, politički subjekti Bosne i Hercegovine pojavljuju isključivo i samo kao pripadnici etničkih kolektiviteta¹³ ili kao pripadnici nacionalnih manjina, po Ustavu, *Ostalih*¹⁴; AKO je na sceni jedno haotično stanje *par excellence* u kojem se prepliće nacionalistička politika sa politikom građanske pravne države, princip univerzalne pravde sa stvarnom nepravdom, demokratija sa etnokratijom, postavlja se pitanje: Ko smo? I šta nas drži zajedno? „U normativnom smislu moć oblikovanja ustava izražava kapacitet političke zajednice da oblikuje politički poredak *ex nihilo*, uključujući istovremeno i ideju legitimne moći i titulara političke volje koji je zadnje ishodište novouspostavljenog poretka“ (Podunavac, 2006:150). Ako je ustav izraz samosvesti pripadnika jedne političke zajednice, koji upravo njoj odgovara, a u protivnom je izvanjski ustav koji je bez vrednosti i značenja, i ako je ključni korak prema političkoj autonomiji ljudi načinjen kada su ljudi počeli stavljati preambulu zakonima i stvarati ustav svojim delima, kakav je onda Ustav koji oblikuje naš poredak?

U preambuli Ustava stoji: „*Bosniacs, Croats and Serbs, as constituent peoples (along with Others) and citizens of BiH hereby determine that the Constitution of BiH is as follows*“ (Mujkić, 2008:4).

Navod nam kaže kako bosanskohercegovačku političku zajednicu tvore i oblikuju *konstitutivni* narodi, a *Ostali*, u etničkom smislu *Drugi*, tek su taksativno pobrojani. Eklatantan primer diskriminatorno i etnički koncipiranog Ustava leži u nemogućnosti odabira ma kog člana iz reda *Ostalih* za člana Predsedništva Bosne i Hercegovine. Ustav jasno poručuje: „*The Presidency of BiH shall consist of three*

¹³ Florian Bieber će reći da je Aneks IV Mirovnog sporazuma *institucionalizirao etničnost* i stvorio pseudopostojeću zajednicu tri zasebna subjekta. (Prema F. Bieber, *Institucionaliziranje etničnosti, postignuća i neuspjesi nakon ratova u Bosni i Hercegovini, Kosovu i Makedoniji*, Međunarodni forum Bosna, Sarajevo, 2004)

¹⁴ „Ustav kaže: Bosna i Hercegovina je država Srba, Hrvata i Bošnjaka i *Ostalih*“ (Šaćić, 2008:93).

Members: one Bosniac, and one Croat, each directly elected from the territory of the Federation, and one Serb, directly elected from the territory of the Republika Srpska“ (Mujkić, 2007:4).¹⁵ Logično pitanje koje se nameće glasi: šta je sa kategorijom *građanina* koja se pominje u Preambuli bosanskohercegovačkog Ustava? Šta je sa pravom *građanina* da bude *građanin* a da ne pripada nijednoj etno-kolektivnoj grupaciji — bošnjačkoj, hrvatskoj, srpskoj. „Ustav priznaje jedino bošnjačke, hrvatske i srpske etničke interese kao legitimne političke interese dok su svi drugi isključeni. Isključivo etničko političko predstavljanje dovelo je do nestanka političkog građanina u pluralizmu njegovih identiteta i političkih interesa“ (Mujkić prema Bakšić-Muftić, 2007:III).

No, to nije sve.

Ustav Bosne i Hercegovine jasno nalaže da su i kolektivna *prava etničkih grupa* iznad *prava individua (građana)*, što, po nama, potire još jedan princip političkog — *lojalnost građana prema političkoj zajednici*. Deficitom ovog principa, označenog nelojalnošću i resantimanom građana prema zajednici u kojoj žive, potire se još jedno legitimacijsko načelo stabilnog poretka, načelo sigurnosti. Osećaj nesigurnosti zbog nepostojanja pravnih i političkih osnova kojima bi se garantovao minimalni egzistencijalni okvir za sve pripadnike političke zajednice, potire još jedno, jako važno načelo političkog poretka, načelo *pravičnosti*. Prema John Rawls-u pravda je osnovna vrlina ustanova, a građanin je osoba sa demokratskim pravom na pravdu. U bosanskohercegovačkom političkom i pravnom poretku svi pobrojani principi, koji su po definiciji imanentni funkcionisanju stabilnog poretka, u svojevrsnom su stanju antinomičnosti: jer između normativnih zahteva za priznavanjem širokog seta prava i sloboda sadržanih u Ustavu BiH i 'etničiziranog Ustava' (Šaćić, 2007) utemeljenog na etničkim — kolektivnim pravima, pravičnost je izostala.

Ako Ustav nije ništa drugo do široki društveni ugovor o identitetu političke zajednice i ako mora sadržavati osećaje *svih* pripadnika političke zajednice za njihova *prava i interese*, onda je za bosanskohercegovačko političko društvo cena osnovnog konstitucionalnog ugovora zaista visoka! Jer da bi ustav bio legitiman sa stanovišta širokog spektra demokratskih i liberalnih načela, on prvo mora imati tvorca čija moć konstituiše politički poredak (o bosanskohercegovačkoj *ne* ili *kvaži* suverenosti smo već govorili), a potom treba biti sadržan iz skupa civilnih i političkih prava kojima se regulišu temeljna načela i vrednosti ljudskoga života svih građana. Čini se apsurdnim pokušati primeniti logiku utemeljenu u demokratskim, liberalnim ustavima, na primer Bosne i Hercegovine. Pogledajmo i zašto. „Dejtonski ustav predviđa najširi katalog osnovnih ljudskih prava i sloboda, jasno naznačujući da *the rights and freedoms set forth in the European convention for the protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its protocols shall apply directly in Bosnia and Herzegovina. These shall have priority over all other law*“ (Mujkić, 2007:2). Iz navedenog čitamo da Dejtonski ustav koji tretira Bosnu i Hercegovinu kao državu i političku zajednicu utemeljenu na univerzalističkim načelima¹⁶ u antinomiji je sa

¹⁵ Tužba protiv Bosne i Hercegovine u slučaju Sejdić-Finci govori o diskriminaciji u ovom pogledu.

¹⁶ Prava i slobode pobrojane u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i sloboda i njeni protokoli biće primenjivani u Bosni i Hercegovini (Mujkić, 2007).

prirodom normativnih zahteva (*pravom* kao bazičnim dobrom, *vladavinom prava*, *demokratijom*, *pravdom* kao legitimacijskim načelom) jer nema opoziva diskriminatornim odredbama Ustava koje ustanovljuju prioritet etničkih principa. Vođene logikom navedenog, vladajuće etnopolitičke strukture u pitanje *ne* dovode diskriminatorne odredbe Ustava, naprosto jer bi time narušile vlastiti sistem moći utemeljen na etničkim kolektivnim pravima. Antinomija Dejtonskog ustava u pitanje dovodi i legitimnost države i legitimnost u državi, jer etnički razlikuje i diskriminiše, ali istovremeno garantuje ljudska prava i individualne slobode. „Ovakav model je u koliziji sa proklamiranom vladavinom prava koja implicira pravnodržavne premise i apstraktne građane na društvenoj bazi — otud i zahtjev za zaštitom apstraktnog čovjeka. Njoj je suprotstavljena funkcionalna, ali na ustav oslonjena vladavina etnija“ (Šarčević, 2005:23). Tako Dejtonski ustav, predstavljajući se kao dokument koji hoće ovekovečiti univerzalnu pravdu, odbacuje etiku prava. „Zahvaljujuću etniciziranom ustavu, pa samim tim i etniciziranom pravu koje je dobilo dovoljno vremena za promidžbu, afirmacija individualnih prava je potpuno izostala“ (Šaćić, 2008:94).

Imajući u vidu da ustav nije ništa drugo do široki društveni konsenzus kojim se potvrđuje identitet političke zajednice i čijem oblikovanju doprinosi *građanin*, Dejtonski Ustav BiH kojim je „konačno usvojen etnikum kao osnovna vrijednost pravnog sistema“ (Šarčević, 1997:57) ne može udovoljiti ni političkom ni pravnom okviru kojim bi se Bosna i Hercegovina pisala kao politička zajednica svih *građana*. Dejtonski ustav propisuje da je BiH suverena država. U ustavnom sistemu *konstitutivni* narodi se pojavljuju kao nosioci suvereniteta. Pozicija Visokog predstavnika i/ili Specijalnog predstavnika EU u BiH je takva da govori da je zapravo međunarodni titular nosilac njenog suvereniteta. Građana nema. Ukratko, ambivalentnošću i antinomičnošću dejtonskog konstrukta samo se onemogućava konstituisanje jedinstvene, celovite, pravne, suverene političke zajednice. Međunarodna zajednica i Visoki predstavnik u Bosni i Hercegovini (koji odlučuje o *izvanrednom stanju*, donosi zakone, izvan je Ustava, kreator odluka koje se primenjuju na bosanskohercegovačke narode) mogu imati smisla samo ukoliko sa domaćom bosanskohercegovačkom etno-elitom ukinu sva ustavna nedela koja postoje tri, pet, deset, osamnaest godina već, ili ukoliko bude donesen novi, pravnodržavni ustav. No, dosadašnje iskustvo u tom pogledu ne daje razloga za optimizam.¹⁷ Pravnodržavni Ustav prosvetlene političke zajednice koji će ograničiti moć etnopolitičkih oligarha, koji će ograničiti etnička/kolektivna prava, koji će omogućiti svim *građanima* Bosne i Hercegovine (uz zaštitu njihovih individualnih prava) da teže prema orijentirima pravnog i političkog poretka, za sada ostaje *ideal* poretka. Hegel (*Fenomenologija duha*) je znao da je samo kamen kao metafora *nečinjenja* nevin. Možda nas potakne na usvajanje minimalnog okvira pravne države. Osamnaest godina posle.

¹⁷ „Cilj im je zajednički... mijenjati odredbe Dejtonskog ustava kako bi spriječili promjenu Dejtonskog sporazuma“ (Čurak, 2006:81). „Opstanak nacionalističkih politika u BiH moguć je samo uz očuvanje dejtonskog ustava koji onemogućava uspostavu moderne inkluzivne i pluralističke države“ (Turčalo, 2008:102).

Odsustvo demokratskih normi i principa

„Takvi su otprilike i trikovi naših političara; pošto su najpre raščerečili društveno telo opsenom dostojnom vašara, oni ponovo skupljaju delove, ne znam na koji način.“

Jean Jacques Rousseau

Ograničavajuća (ne)funkcionalnost ustava u prethodnom delu je razmotrena, ali se nastavlja i u praksi ostvaruje ono što je propisala. Nastavak o etnokratiji u Bosni i Hercegovini, te politici *održanja* etnopolitičkih elita to i pokazuje. Dejtonski ustav na jednoj strani nedvosmislenom proklamacijom principa demokratije obećava Bosni i Hercegovini funkcionalan i efikasan državni sistem, a sa druge strane utemeljuje etnokratsku formu vladavine. „*Dejtonska BiH pokazuje se kao neefikasna tvorevina koja počiva na generiranju krize iz koje političku moć crpe etnonacionalističke elite, a koja, u osnovi, počiva na diskriminaciji građana*“ (Mujkić, 2010:5). Iako postoji sistemska diskriminacija i kršenje elementarnih ljudskih prava i sloboda, građani BiH ipak imaju kakvu-takvu državu. Državu nedemokratskih praksi to „*ne priječi da se narcistički smatra državom*“ (Ćurak, 2006:37). U Bosni i Hercegovini na delu je etnopolitički aranžman koji počiva na institucionalizaciji etničkih razlika. Etnopolis se opisuje kao zajednica u kojoj politički prioritet ima etnička grupnost nad individuumom i gde je članstvo građanina u političkoj zajednici predodređeno njegovim/njenim članstvom u etničkoj zajednici. Ovakav etnopolitički¹⁸ (de)konstrukt omogućava političkoj eliti u BiH održavanje gotovo osamnaestogodišnjeg *statusa quo* baziranog na zaštiti: 'vitalnog nacionalnog interesa'¹⁹, od 'Drugih', od 'Ostalih'. Šta to konkretno znači? Bosanskohercegovačke nacionalne etno-elite koriste matricu utemeljenu u Ustavu BiH (propisanu 'konstitutivnost') za stvaranje i promociju zasebnih etno-nacionalnih zajednica, pri čemu se *drugi* (pripadnici druge etnonacionalne grupacije ili *Ostalih*) pojavljuju kao politički neprijatelji *par excellence*. Glavni energetske princip ovakvog, osamnaestogodišnjeg političkog sistema upravo je Schmitt-ovska kategorija 'strah od neprijatelja'²⁰ (Schmitt, 2001).

Ako su koncepti *strah* i *neprijatelj* energetske princip bosanskohercegovačke (etno)politike, demokratski politički sistem nije moguć, jer 'strah od neprijatelja' podržava i ojačava alijenaciju i političku desubjektivizaciju društva. Usvajajući 'etnonacionalni princip kolektivističke reprezentacije' (Sarajlić, 2009) kao princip *političkog*, bosanskohercegovačke političke elite preko *etničkog neprijatelja* konstituišu sebe kao političke subjekte ali isto tako konstituišu i konfliktnu formu političke zajednice koja se gotovo netaknuta perpetuira u čitavom postdejtonskom

¹⁸ Koji je ujedno i apolitički, jer je političnost uslovljena isključivim etno predznakom.

¹⁹ Gde se svako (ne)donošenje bilo kakve političke odluke pravda zaštitom 'vitalnog nacionalnog interesa' jedne od tri etničke grupacije.

²⁰ U teorijsko-konceptualnom kontekstu konfrontira se *prosvetiteljsko* i *šmitovsko* poimanje politike. Prosvetiteljsko pod politikom podrazumeva delatnost utemeljenu na razumu, normalnostima, normativnom, kompromisnom, kooperativnom, principijelnom, dok šmitovsko pod politikom podrazumeva razlikovanje prijatelja od neprijatelja. Politika je prostor polemisa, borbe, konflikata, svireposti (Schmitt, 2001:XIX).

periodu. Reprodukcija *etnopolitičkog*, koja je ujedno i reprodukcija neprijatelja i reprodukcija konflikta kao forme bosanskohercegovačke postdejtonske egzistencije, za političku elitu u BiH predstavlja polugu reprodukcije i moći i vlasti (o tome nam jasno svedoče mesta etnija u parlamentarnim telima i njihova stalna reprodukcija u vreme izbora). Prema Schmitt-u, oznaka *političkog* u kategorijama *prijatelj* — *neprijatelj* ne vodi normalnoj političkoj dinamici poretka, već naprotiv, postaje osa *političkog* samo u onim stanjima koja ugrožavaju temelje i političkog poretka i političke zajednice. Ukoliko interpretiramo i kontekstualizujemo Schmitt-a, za bosanskohercegovačke političke elite (etno)*političko* označava onu dimenziju borbi koja je usmerena na prakse, diskurse i institucije koje su usmerene na uspostavljanje i organizovanje političke zajednice, ali u uslovima koji su egzistencijalni samo za jednu etno-nacionalnu zajednicu. Otuda 'vitalni nacionalni interes' kao interes očuvanja jedne zajednice i stvaranja zasebne države. Tačnije, zaštita 'vitalnog nacionalnog interesa' dođe kao 'pakt o nenapadanju', nalik društvenom ugovoru koji predlaže Hobbes: „*niko se ne odriče vlastitog prava na samoodržanje, ali se odriče prava na uplitanje u samoodržanje drugih i njegovo onemogućavanje*“ (Nedimović, 2009). Tako etnonacionalne elite u BiH ne mogu doprineti promeni njene političke stvarnosti jer su pod pomenutim paktom 'o zaštiti'. Sve što preostaje je veličanje nacionalizma i konzerviranje vlastite zajednice, a što je polazna osnova nepolitičnosti političke elite u BiH. Prema navodima Hannah Arendt političkom zajednicom se postaje činjenjem, menjanjem, kretanjem. Takva zajednica podrazumeva činjenje kao aktivnu supstancu iz koje niko nije izuzet.

Konzerviranje etno-nacionalnih zajednica u BiH, njihova međusobna alijenacija i odeljenost, izuzetost pripadnika drugih etno-kolektiviteta ili ustavom označenih *Ostalih*, građana, pokazuje da takva zajednica ne može udovoljiti minimalnom uslovu *političkog* — da bude politička.

Iz navedenog vidimo da je bosanskohercegovačkom nedemokratskom društvu imanentna stalna etnička homogenizacija, kultura straha, kategorija *Drugog* i u političkom i u društvenom prostoru. To će „*jasno reći da današnja demokratija u Bosni i Hercegovini nije demokratija građana već demokratija tri, tzv. konstitutivna naroda, etničke grupe*“ (Mujkić, 2007:3). Ako u Bosni i Hercegovini imamo *etničku demokratiju*²¹, šta znači govoriti o demokratskoj državi? Demokratska država iznad svega hoće emancipovanje od partikularnog, hoće slobodu pojedinca u svoj njegovoj/njenoj osebnosti, hoće zajedništvo kroz negovanje kulture uzajamnog respekta i solidarnosti, kroz učešće u političkim i ekonomskim ustanovama i najzad privrženost političkoj memoriji i tradiciji zemlje, kojoj svi, u značenju *jedinstvene* političke zajednice pripadaju. Uslovljena svim mogućim partikularitetima, od onih na najvišem nivou, sadržanih u međunarodno dogovorenim konstitucionalnim ugovorima — Ustavu, do onih svakodnevnih, recimo u obrazovnom sistemu²², Bosna i Hercegovina se ne može svrstati među zemlje demokratskih normi i principa, iako se kao takva piše.

²¹ „*Etnički centriran Dejtonski sporazum postao je glavnom preprekom uspostavljanju građanskog društva u Bosni i Hercegovini, istovremeno služeći kao mehanizam etničkog discipliniranja građana Bosne i Hercegovine*“ (Mujkić, 2007:3).

²² „*Dvije škole pod istim krovom*“ oblik je segregacije dece po etno-nacionalnom ključu.

Umesto zaključka

„*Bosna i Hercegovina.*
Iza Dejtona.
Država.“

Pre nego se usmerim na retrospektivu analizirane tematike i pokušam napraviti siže izrečenog, želim poći od digresije koja je zapravo uzrokom nastanka samog rada: promišljanja osamnaestogodišnje (raz)gradnje bosanskohercegovačke državnosti.

U skorašnjem razgovoru i prepisci sa dugogodišnjim prijateljem i kolegom iz Beograda na temu zemalja *zapadnog Balkana* i stepena demokratizacije njihovih društava, a u kontekstu EU integracija, nakon analize stanja Srbije, Hrvatske, Crne Gore, Makedonije, Albanije, došli smo na tlo Bosne i Hercegovine. Njegov prvi, ujedno i poslednji pokušaj analize političkog i društvenog stanja u Bosni i Hercegovini, završio se na konstataciji da je „*Bosna i Hercegovina čudna zemlja*“. Ta 'čudnost' u konstataciji mog prijatelja sa jedne strane izazvala je u meni čudnost zbog odsustva njegovog argumentarija na takav stav (jer je valjda jasno zašto je Bosna 'čudna') a sa druge strane me je ponukala na analizu (ne)konstituenata bosanskohercegovačke državnosti i to u trenutku dolazeće osamnaestogodišnjice Opšteg okvirnog sporazuma za mir u BiH. Zato 'čudnost' Bosne i Hercegovine počinjem igrom reči koja aludira na drame apsurdna Eugena Ionesco-a u uvodnom i završnom delu rada.

Za moje čuđenje stavu kolege i njegovom čuđenju Bosnom i Hercegovinom.

Bosna i Hercegovina u stvarnosti funkcioniše kao država, no, kao politička zajednica, bar po onome što definicije o civilizovanoj, potpunoj političkoj zajednici kažu, teško. O tome je bilo reči u prvom podnaslovu rada — *odsustvo države*. Dejtonskim sporazumom Bosna i Hercegovina je objavljena svetu kao državna zajednica proizašla iz rata i uslovljena njegovim rezultatom. U postdejtonskom periodu ona se pojavljuje *kao* država sa velikim brojem deficita po pitanju uslova koji bi je tvorili kao stabilnu i funkcionalnu političku zajednicu. Prva prepreka njenoj stabilnoj konstituciji jeste njena *suverenost*.

Razapeta između Međunarodne zajednice i/ili Evropske unije: titulara (Visokog predstavnika i/ili Specijalnog predstavnika), 'konstitutivnih naroda' (Bošnjaka, Srba, Hrvata), građana — objekata biopolitike, ne može funkcionisati kao stabilna politička zajednica jer nema konačnog suverena koji bi je kao takvu konstituisao. Obzirom na ovaj deficit, *izgradnja* 'potpunog suvereniteta' kojim bi se zemlja konstituisala kao zajednica bosanskohercegovačkih građana a ne zajednica etno kolektiviteta sa 'partikularnim suverenitetima' ili zajednica sa umetnutim titularom, je prvo što bosanskohercegovačka politička (re)konstitucija treba. Nadalje, Ustav Bosne i Hercegovine kao međunarodno dogovoreni dokument ovekovečio je podelu prava po principu 'konstitutivnosti'. Samo su 'konstitutivni' u parlamentarnim telima, *drugi*, po Ustavu *Ostali*, *izuzeti* su iz političkih procedura, učešća u političkim telima, oblikovanja političkog poretka. *Ostali* nisu priznati kao ravnopravni subjekti bosanskohercegovačke političke zajednice. Da bi (re)konstitucija

bosanskohercegovačkog političkog poretka bila potpuna, Ustav treba učiniti merilom i instrumentom borbe protiv bilo koje vrste *neporetka*, *neprava* i *nesloboda*, učiniti ga instrumentom ograničavanja i kontrole vlasti. Za bosanskohercegovačku političku zajednicu, prvi korak ka tome, bilo bi donošenje novog, pravnodržavnog Ustava. Etno-političke elite gotovo su u potpunosti kolonizovale politički, društveni, medijski i svaki drugi javni prostor i od njega načinile ne mesto dogovora i razgovora već mesto stalne produkcije i promocije *etničkih neprijatelja*. Sa takvom političkom elitom i partikularnim političkim zajednicama u BiH ne može se udovoljiti fundamentalnom kriteriju u egzistenciji bosanskohercegovačke političke zajednice — *bazičnom konsenzusu* kao prostoru *izvan* političkih borbi koji nije ništa drugo do prostor javne i miroljubive utakmice *političkih aktera* a ne *političkih neprijatelja*.

Da bi se stvorile pretpostavke egzistencije Bosne i Hercegovine kao potpune, suverene političke zajednice, neophodno je da se 'neodlučni' titular (Međunarodna zajednica i/ili Evropska unija) odluči hoće li ostati 'neodlučni' titular — suveren na kojeg se ne primenjuju pravila političkog sistema; hoće li biti ona konstituirajuća moć u BiH sa jasno utvrđenim prerogativima i odgovornošću; ili će napustiti bosanskohercegovačko političko polje. Dosadašnje delovanje potvrdilo je ovo prvo, neodlučnost u delovanju, pri čemu su građani samo biopolitički objekti *par excellence*, pritisnuti suverenitetom Međunarodne zajednice i/ili EU sa jedne strane i etno-političkih elita sa druge strane.

Punih osamnaest godina ovoj državi se oduzima jedan po jedan konstituent državnosti, a *država eksperiment* je na glasu *neuspele, veštačke države*, čak i onom najradikalnijem *failed states!*²³ Da bi bila demokratskom, ne deklarativno, već suštinski, treba proći temeljnu rekonstituciju i kao država i kao politička zajednica. „*Međunarodna zajednica je u svom realističkom pristupu kao jedinom mogućem, pošla, prije desetak godina*²⁴, *od netačnog opisa zatečenog stanja, i da od tada uvijek netačno opisuje trenutno stanje kada povremeno procjenjuje pomake koji su ostvareni ili navodno ostvareni*“ (Haverić, 2005:28). Kako bismo izbegli pesimističan kraj još jedne (osamnaesto)godišnjice Dejtona u Bosni i Hercegovini, ovim radom smo pokušali dati kratku analizu njene dugogodišnje, postdejtonske, nekredivne zbilje, kroz pozivanje i oslanjanje na teorijske uvide i koncepte. Prema Herbert Marcuse-u, teorijski konstrukti upravo i postoje kako bi rezultirali društvenom promenom. U tom duhu, za nas „*promišljati političko ne podrazumijeva konstruisanje grandioznih pojmovnih sistema, već razmišljanje o onome pred nama i naraciju tog viđenog, preživljenog, što je jedini način da se živim održe iskustvo, događaj, pojava*“ (Nedimović, 2008:84). Bosna i Hercegovina, ma koliko nemoguća, drži da je moguća. U toj (ne)podnošljivoj lakoći postojanja već je punih osamnaest godina. Autor Nerzuk Ćurak je jednom prilikom zanimljivom tezom opisao njeno stanje (parafriziram):

²³ Martin Volf, kolumnista *Financial Times*-a je u članku objavljenom 10.X 2001. pod naslovom *Novi imperijalizam je upotrebljen* kazao: „ako neka *neuspela* država bude spasena, najvažniji delovi jedne iskrene vlade — a pre svega njen prinudni aparat — moraju biti uvedeni *spolja*“ (Elzeser, 2009:10). Međutim, sve je izvesnije da *neuspeh* država nije uzrok, već rezultat zapadnih intervencija, no, time se već otvara novo problemsko pitanje koje ne može naći mesta u ovom radu.

²⁴ Danas već osamnaest godina!

'Bosnu neraspadnutom čini upravo to što je iznutra sva raspadnuta'. Punih osamnaest godina!

BIBLIOGRAFIJA

- Agamben, Giorgio. (2006). *Homo sacer: suverena moć i goli život*. Zagreb: Multimedijalni institut.
- Bieber, Florian. (2004). *Institucionaliziranje etničnosti, postignuća i neuspjesi nakon ratova u Bosni i Hercegovini, Kosovu i Makedoniji*. Sarajevo: Međunarodni forum Bosna.
- Ćurak, Nerzuk. (2004). *Dejtonski nacionalizam (Ogledi o političkom)*. Sarajevo: Buybook.
- Ćurak, Nerzuk. (2006). *Obnova bosanskih utopija (Politologija, Politička filozofija i Sociologija Dejtonske države i društva)*. Sarajevo – Zagreb: Sinopsis.
- Elzesser, Jirgen. (2009). *Nacionalna država i fenomen globalizacije*. Beograd: Jasen.
- Hadžikadunić, Edin. (2005). *Od Dejtona do Brisela*. ACIPS – Sarajevo: Garmond.
- Haverić, Tarik. (2005). „Političke, kulturne i društvene pretpostavke za evropeizaciju Bosne i Hercegovine”, u: *Evropska unija i Bosna i Hercegovina: Između upravljanja krizom i izgradnje države*. Zbornik radova, Fondacija Heinrich Boll, Sarajevo, 27-30.
- Hobbes, Thomas. (2004). *Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Mujkić, Asim. (2007). *Mi, građani etnoplisa*. Sarajevo: Bemust Sarajevo.
- Mujkić, Asim. (2010). *Pravda i etnonacionalizam*. Sarajevo: Fondacija Heinrich Boll.
- Nedimović, Svjetlana. (2008). „Prećutno Marxovo naslijeđe u političkoj filozofiji: Arendt, Castoriadis i mogućnost teorije revolucije”, u: *Marxovo naslijeđe*. Zbornik radova, Udruženje za filozofiju i društvenu misao, Banja Luka, 67-88.
- Podunavac, Milan. (2006). *Poredak, institucionalizam, demokratija*. Beograd: Čigoja štampa.
- Ruso, Žan Žak. (1993). *Društveni ugovor*. Beograd: Filip Višnjić.
- Šaćić, Nermina. (2008). „Konstitucionalne nedorečenosti kao izvori konfliktnosti u BiH”, u: *Politička i konstitucionalna integracija duboko podijeljenih društava*. Zbornik radova, Fondacija Heinrich Boll, Beograd, 91-96.
- Šarčević, Edin. (2005). „Ustavno-pravni paradoksi Bosne i Hercegovine”, u: *Evropska unija i Bosna i Hercegovina: Između upravljanja krizom i izgradnje države*. Zbornik radova, Fondacija Heinrich Boll, Sarajevo, 21-24.

- Turčalo, Sead. (2008). „Međunarodna zajednica u BiH: Distribucija moći u podjeljenom društvu i nedovršenoj državi”, u: *Politička i konstitucionalna integracija duboko podeljenih društava*. Zbornik radova, Fondacija Heinrich Boll, Beograd, 97-103.